

Izbor novel

OD IVANA PREGLJA DO CIRILA KOSMAČA

Knjigo za zadnje čtivo sem vzel s seboj v Amsterdam misleč, da jo bom tam prebral, vendar pa časa in volje ni in ni bilo; tako sem se dela lotil ob prihodu domov. Mislim, da je bila ta knjiga "največja turistka" v knjižnici, saj je prepotovala več kot dva tisoč kilometrov. V tej knjigi je izbranih pet slovenskih novel, ki so nastajale od začetka dvajsetih do konca petdesetih let tega stoletja. Napisali so jih štirje avtorji, ki sicer pripadajo trem generacijam, a je njihovo poglavitno delo osredotočeno na čas med obema vojnama in prvo povojno desetletje. Za vseh pet novel je značilna in očitna notranja heterogenost in novele imajo nekaj skupnih točk. Poudariti je treba predvsem tri. V vseh petih primerih gre za izrazito humanistično obarvano socialno misel, ki ima pred očmi slovenskega človeka s socialnega dna, revnega kmeta, delavca, norčka, ali pa človeka, ki se skuša s tega dna dvigniti. Družbene okoliščine so mu večinoma nenaklonjene, naj gre za fevdalni ali kapitalistični družbeni red. Druga značilnost je ta, da so to novele, saj je v ospredju en osrednji dogodek, dramaturško osredotočena zgodba, maloštevilne literarne osebe. In tretje: teh pet novel predstavlja umetniški vrh kratkega proznega pisanja v slovenski literaturi po Cankarju in pred nastopom kratke modernistične proze v 60. letih.

Matkova Tina je prav gotovo Pregljeva najznamenitejša novela. Po svojih snovno-vsebinskih določilih predstavlja učinkovit epilog k Tolmincem, po svojih literarno-estetskih značilnostih pa pomeni vrh pisateljevega ekspresionizma. Tina je noseče dekle Janeza Gradnika, enega od voditeljev kmečkega upora, ki so ga skupaj z drugimi punatnji obglavili v Gorici aprila 1714. Kratka, močno dramatična zgodba traja noč in dan. Zvečer se kmetje iz soške doline na ukaz goriške gospode, da morajo prisostvovati kaznovanju, peš odpravijo na pot. Med njimi sta kmet Matko in njegova hči, ki pa gre tja po ukazu srca; zadnjič videti svojega ženina in morda objeti njegovo mrtvo glavo. Zgodba teče po dveh tirih, na enem se dogaja kolektivna drama, saj gre za najbolj ponižujoč trenutek, ki ga morajo doživeti poraženi uporniki, na drugem pa osebna Tinina drama, ki ima vse značilnosti križevega pota. Obe liniji se dramaturško prepletata, a obema je skupna mračna atmosfera. Tina v predsmrtni blodnji doživi prihod "Gospe nebes", ki jo vzame k sebi, na zemlji pa pusti živega otroka, sad njene ljubezni.

Samorastniki predstavljajo vrh slovenskega socialnega realizma. Čeprav je Prežih desetletje deloval v industrijsko razvitem okolju ravenske železarne, je snov svojih novel vendarle črpal iz nerazvitega agrarnega okolja, ki je pripadalo svetu nad dolino in je zaznamovalo njegovo otroštvo. Od tam je tudi sprejel tudi literarne osebe, ki se bolj kot z neposredno politično oblastjo

soočajo z naravo. Nastopajo mali ljudje, ki se borijo za socialni prostor pod soncem, pri tem pa se bolj kot na revolucionarne zahteve komunističnega gibanja sklicujejo na naravno pravico do preživetja. Za Prežihove junake je zemlja kruta usoda, ki ji ni mogoče ubežati, zato se je treba z njo boriti, da bi se ohranil rod in življenje. Dihurji so obsojeni na večni boj z naravo in ta boj sprejemajo kot svojo edino usodo, ne da bi se spraševali o globljem smislu zemeljskega življenja.

Zgodba o Hudabivški Meti in njenih pankrtih, nebogljenem zakonskem možu Ožbeju in krutem gospodarju Karničniku pripoveduje po eni strani o veliki materinski in ženski ljubezni, po drugi strani pa o nečloveškem svetu moralnih pravil, ki malemu človeku preprečuje pravico do telesne in duhovne somouresničitve. Meta je morala svojo čustveno zvezo z Ožbejem, ki ni bil tipičen predstavnik svojega sveta, kateremu je rodovno pripadal, plačati z dvakratnim ponižanjem. Oba prizora mučenja sodita med najkrutejše odlomke vse slovenske literature. Meta je vsemu navkljub rodila devet otrok in s svojo vstrajnostjo in hkrati zvestobo postajala okolju vedno sprejemljivejša; postala je neke vrste spreminjevalka sveta.

Novela Režonja na svojem močno sledi ideji o zemlji kot "blagoslovu" za človeka, od katere lahko živi. Režonja je od zemlje tako rekoč obseden. Agrarna reforma, ki jo je po prvi svetovni vojni izvedla nova oblast, je prej neznatnemu dninarju uresničila večji del njegovih sanj in bistveno spremenila njegovo življenje in življenje njegove družine - ne da bi imel Režonja pri tem kakšne osebne zasluge. Režonja začne zaradi obsedenosti od zemlje zanemarjati osnovne medčloveške odnose v družini. Pisatelj je v novelo vpletel pomemben problem; to je spretna kraja denarja, ki ga je ob priložnosti izmaknil bogatemu Židu. Režonja v sebi čuti, da se je pregrešil zoper moralne postavbe, zato se večkrat oglasi vest. Toda zmeraj jo pomiri z nejasno predstavo o družbeni pravičnosti, po kateri ima do denarja vendarle pravico.

Tantadruj in njegova norčevska družčina, ki preživi skupaj semanji dan in noč v Mostu na Soči, nadvomno predstavlja novo, zaključno fazo Kosmačevih pisateljskih premišljevanj o življenju in svetu. Misel, da življenjskega smisla ni mogoče do kraja dognati, se je pri Kosmaču pojavljala že prej, toda v tako duhovno poglobljeni in umetniško popolni obliki jo je zmožel izreči šele s Tantadrujem, norčkom, ki beži v smrt, ki jo "normalni" svet ne more dovoliti, saj bi s tem priznal nesmiselnost človeškega življenja.

Vseh pet novel mi je bilo zelo všeč in o prebranem sem veliko razmišljal. Najbolj se mi je vtisnilo v spomin granje malih ljudi, tako tudi otrok in žensk. Ljudje so bili zadovoljni z malim, s tisto malo krpico nerodovitne zemlje, ki so jo obdelovali noč in dan. Prostega časa niso poznali. Otroci nikoli niso imeli srečnega in brezkrbnega otroštva, saj so morali garati že od malih nog. Če pogledamo današnji čas vidimo, da so se stvari korenito spremenile. Ljudje delajo osem ur dnevno in ne več šestnajst in

več, kakor je bilo včasih, otroci živijo brezskrbno otroštvo in njihovo edino delo je igra. Moderna civilizacija je človeka pokvarila in ni več zadovoljen z malim; imeti hoče vedno več in več. Človek postaja materialist in se za dosego svojih ciljev no ozira na druge. Ob pogledu v časopis me oblije zona, saj je opazno naraščanje kriminala. Več kot je brezposelnih, več je kriminala. Kam pa vse to vodi; mogoče v propad civilizacije ali novo svetovno vojno? Ponavadi so se ob koncu stoletja razpalnatele vojne vihre. Te dni mineva točno petdeset let od konca druge svetovne vojne in medvojni sovražniki so dandanes zavezniki. Kje pa je potem smisel vojne, če na koncu vojne vsi sovražniki sedejo za isto pogajalsko mizo, čez leta pa se spoprijateljijo? Vojna pa je tista, ki človeka razgali, ga prikaže takšnega kakršen je v resnici, brez olepšav. Takrat pa se človek začne zavedati velike vrednosti svojega življenja in spozna, da denar in podobne materialne dobrine nimajo nikakršne vrednosti v primerjavi s človeškim življenjem. Po vojni pa se začne obnova porušene države in gospodarstvo oživi, vsi ljudje imajo zaposlitev... Mislim, da je brezdelje največje zlo in človeka prisli, da počne neumnosti, na katere ne bi imel časa niti pomisliti, če bi imel delo. Če se bo kriza še stopnjevala, človek na cesti ne bo več varen in bo moral ostati doma, na varnem, odtujen od soljudi. Ali bi bilo to sploh še življenje? Lepo bi bilo, ko bi lahko zavrtel čas za sto let nazaj, ko so ljudje živeli skromno in so se spoštovali med seboj.